

BIBLIOGRAFIA

Georges J. COSTA, *Répertoire-Atlas Patronymique des Pyrénées-Orientales au XIXe Siècle (R.A.P.P.O. I)*, Collection Études, 2 t., Centre de Recerques i d'Estudis Catalans, Presses Universitaires de Perpignan, Perpinyà, 1994.

El que es pot demanar d'una obra és que sigui fidel a allò que el seu autor s'havia proposat de fer. I això el senyor Costa ho ha aconseguit. El *R.A.P.P.O. I* (seguint el consell del seu autor ens referirem així a aquest repertori) és un primer esglaó que ens prepararà per arribar a cotes més elevades. La primera: el *Dictionnaire Étymologique des Noms de Famille des Pyrénées Orientales*. La segona: el diccionari pancatalà de noms de persona, projecte que compta amb la col·laboració de prestigiosos especialistes vinculats a la nostra Societat d'Onomàstica. La tercera: el *Dictionnaire Historique des Noms de Famille Romans (PATROM)*, dirigit pel professor Dieter Kremer. El senyor G. Costa és ben conscient de les seves possibilitats i també de les seves limitacions. Per això ens diu que la seva obra és una peça, la primera, d'un immens puzzle que únicament l'esforç conjuminat de molts romanistes podrà completar. La finalitat immediata queda clarament enunciada: el seu repertori "n'a aucunement la prétention d'être un dictionnaire étymologique sinon un matériel exhaustif et sommairement ordonné qui aidera à la confection de ce futur dictionnaire" (t.I, p. 7).

Veurem tot seguit els dos aspectes d'aquest repertori: presentació d'un material exhaustiu i ordenació clara i entenedora.

No és a l'abast d'una persona exhaurir totes les fonts possibles. Es pot ser exhaustiu quan s'ha fet una opció, quan s'ha elegit un tipus de font. El senyor Costa dóna les seves raons per deixar de banda els registres d'estat civil (naixements, matrimonis...) i els registres notariais. El *R.A.P.P.O. I* treballa amb els censos de població. La base de la qual parteix és homogènia: els censos dels 402 pobles del departament dels *Pyrénées-Orientales* de l'any 1841.

Per a l'ordenació i presentació de tots els materials s'ha hagut de recórrer a les bases de dades informatitzades, eina imprescindible actualment. S'han classificat els noms de 173.000 habitants, respectant tota mena de grafies (per fantasioses que poguessin ser) i s'han emmagatzemat en un primer fitxer que contenia 32.726 fitxes. D'ací han sortit les diverses llistes: una primera llista que agrupa els noms per poblacions, una segona en què apareixen tots els noms en ordre alfabètic i una tercera llista sintètica que presenta alfabèticament els 11.176 patrònims. A partir d'aquí s'han elegit 300 noms, procurant que fossin freqüents i alhora estesos per tot el domini, i s'ha procedit a l'elaboració dels 300 mapes que ens ofereix l'atles.

No cal ser gaire clarivident per imaginar la quantitat de problemes -i no solament de tèc-

nica cartogràfica- que haurà hagut d'afrontar el senyor Costa per tal d'elaborar els mapes. Ell mateix ens ho deixa entreveure. Com que el criteri de classificació és ara etimològic, cal decidir què cal assignar a un mateix ètim. I aquí creiem que els casos de confluència són constants. L'exemple que dona és perfecte: *Fillols* pot provenir del ll. FILIOLOS, però pot també ser posttoponímic, extret del nom de la vila de *Fillols*, que apareix en documents del segle X com a "Foliolos". Per això, la llegenda del mapa 116 diu, amb molt bon criteri: "FILIU (= le fils) ou FOLIU + OLU (= la feuille)". S'agraeix l'honestat de l'autor quan, a la vista d'això, aclareix: "Dans notre atlas, les étymologies proposées ne constituent donc qu'un titre général simplificateur, susceptible d'être discuté et modifié ultérieurement suivant la provenance des patronymes" (t.I, p. 11). Però també s'agraeix l'enorme esforç de reflexió i de crítica que suposa haver-se atrevit a presentar un atlas amb un primer intent d'interpretació.

En resum, els materials que ens ofereix el *R.A.P.P.O. I* són homogenis i exhaustius, estan ben ordenats i presentats amb una cartografia plena de suggeriments. Era l'objectiu proposat i s'ha aconseguit. No demanem més. Si, endemés d'això, els qui podem en aquesta font hi trobem coses que no gosaríem demanar, ens podem felicitar d'haver descobert aquest repertori. Posaré un exemple: estic treballant el topònim *Viu*, mentre tinc sobre la taula el *R.A.P.P.O. I*. Se m'acut de veure si hi ha quelcom de semblant en l'antroponímia pirinenca i efectivament ho trobo: es documenten 7 casos de *Biu* a Llauró. No pas gaire lluny d'allà es recull *Bio* 4 vegades a Ceret i 1 vegada *Biou* a Sant Joan Pla de Corts. Per a mi, que estic considerant la versemblança d'una pista etimològica que mena cap a l'ibero-basc, la localització del nom en zona altre temps ibèrica és una dada a tenir en compte. La responsabilitat de l'etimologia proposada per a *Viu* serà meua, però el repertori antroponímic m'haurà ofert elements de judici. Sense allunyar-me excessivament d'aquesta línia posaré un altre exemple: entre els parònims de *Viu*, considero el nom *Vigo* o *Bigo*, nom de casa en el poblet ribagorçà d'Ovis. El repertori ens informa de l'existència dels cognoms *Bigo*, *Bigou*, *Vigo*, *Vigou*. Es documenta *Bigo* a Er, Illa, Oceja i Perpinyà. *Bigou* es troba com a nom personal a Cameles, Calders de Fenollet, Tuïr i Perpinyà. *Vigo* apareix a Angostrina, Argelers, Aspirà de Conflent, Bolquera, Cotlliure, Cornellà de Conflent, Cornellà de la Ribera, Dorres, Elna, Er, Estagell, Fontpedrosa, La Menera, Millars, Oleta, Orbanyà, Perpinyà, Prats de Molló, Ribesaltes, La Roca, Sant Llorenç de Cerdans, Sant Pau de Fenollet, el Tec, La Tor de Querol, Vernet, Vilallonga dels Monts i Vilanova de la Ribera. Per fi, *Vigou* apareix a Camposí i a Cornellà de la Ribera. Endemés, disposem aquí del mapa 290, amb la llegenda "VICU (= le bourg, lieu habité)" que mostra la distribució de les dades sobre *Vigo*, *Bigo* i *Vigou*. El que no acabem de comprendre és per què no recull el mapa els casos de *Bigou*, que al capdavall representa el factor comú de *Vigou* i *Bigo*. A banda de la dispersió dels noms pel Nord i per l'Est del territori, el mapa ens revela també l'existència de dues zones pròpiament pirinenques. Una al Vallespir, raconada pirinenca entre l'Alta Garrotxa i el Canigó: El Tec, Prats de Molló, Sant Llorenç de Cerdans, La Menera. L'altra a la part de la Cerdanya: La Tor de Querol, Dorres, Angostrina, Er, Oceja. Són dues bosses força conservadores on la toponímia pre-llatina s'ha mantingut amb força. I la pregunta s'imposa amb naturalitat: Procediran tots aquests *Bigo*, *Vigou* del VICUS llatí? No hi podrà haver aquí casos que corresponguin a una base pre-llatina? I fins i tot se'ns acut pensar en el nom del comte *Bigo* de Pallars-Ribagorça, possiblement de nissaga germànica. Bé, altre cop ens trobem enfront de la possibilitat d'una confluència d'antics mots en una forma moderna.

Un cop d'ull als mapes resulta, fins i tot sense ànim d'aprofundir, una activitat molt suggeridora. És sorprenent, per exemple que l'àrea dels derivats de *roure* (mapa 242) es redueix a la banda oriental (Vallespir i Rosselló). L'àrea dels derivats de *negre* (mapa

196) és també oriental i exclou, fora d'algun cas escadusser, el Vallespir. Hi haurà aquí alguna qüestió ètnica que hagi impedit la utilització d'aquest element lèxic en l'antroponímia de les poblacions més pròpiament pirinenques? Els derivats del llat. QUINTU (*Quinta, Quintana*, mapa 233) es concentren al Rosselló, amb algun cas al Conflent i al Vallespir. Tindrà això quelcom a veure amb l'ordenació del territori i de la propietat rural a la zona de Llevant? En canvi, *Garreta* és exclusivament cerdà (mapa 127). Ha de ser l'extrem oriental d'una àrea pirinenca que enllaça sense solució de continuïtat amb la Ribagorça, on el nom és freqüentíssim. Dintre del municipi d'Areny -on ara escric aquesta recensió- el trobo en molts llogarets com a nom de casa: *Garreta de Puifel, Garreta de Berganui, Garreta de la Ribera...* Sobre el mapa 290 (VICU) ens ha semblat també distingir una àrea cerdana i vallespirenca, distinta d'una altra de més nord-oriental. Em satisfà comprovar que això coincideix amb el mapa n.º 1 que presenta Jordi Bolós en el *Repertori d'Antropònims Catalans I*, p. 29. Dibuixa allà una zona pròpiament pirinenca (Ribagorça i Pallars), una altra del nord-est (Rosselló, Conflent, Peralada, Empúries, Besalú) i una tercera zona mixta, que combina característiques de les dues anteriors: bona part de l'Urgellet, Andorra i Cerdanya, Ripollès, la Garrotxa i extrem meridional del Vallespir. Ben segur que la comparació amb nous repertoris d'altres èpoques anirà confirmant o rebutjant hipòtesis, aclarint aspectes ara confusos. I així les noves dades desvetllen nous interrogants que ens esperonen a cercar més dades i a bastir noves explicacions de la nostra història lingüística i cultural.

Aquestes són algunes de les moltes consideracions que sorgeixen a la vista d'una obra com el *R.A.P.P.O.*, que és ja una realitat gràcies a la tenacitat, a l'entusiasme i, principalment, a l'experiència del professor Costa. Ja l'any 1981 va llegir la seva tesi, una part de la qual s'ocupava dels moviments de població en els límits catalano-llenguadocians. Després, ha publicat diversos treballs, com el que va dedicar a *Teixidor* i les seves variants, en el n.º XL d'aquest butlletí (juny 1990, pp. 125-134). Estem segurs que aquesta trajectòria investigadora es mantindrà i podrem gaudir en el futur de les noves publicacions d'una persona acostumada a la feina ben feta. El que ara ja tenim és un repertori exhaustiu i ordenat, resultat d'una tasca immensa per part d'un home ben preparat: una obra científica. El coneixement científic és acumulatiu i progressiu, i això és el que en ha ofert el professor Costa. No ens caldrà partir de zero. Podrem completar, revisar i rectificar el repertori d'aquest atlas patronímic, però ens haurem de basar en ell. Sobre aquest esglaió que tant ha costat de bastir, el mateix professor Costa o les generacions d'investigadors que el segueixen es recolzaran amb fermesa i podran passar endavant, cada cop més amunt en l'escala del saber.

Xavier Terrado
Universitat de Lleida

Xavier TERRADO PABLO, *Toponímia de Betesa*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, 159 pàgs.

En *Toponímia de Betesa*, Terrado, catedràtic de la Universitat de Lleida i col·laborador de Coromines en l'elaboració de l'*Onomasticon Cataloniae*, estudia la toponímia del terme de Betesa, localitat situada a l'Alta Ribagorça, que pertany actualment al terme municipal d'Areny (Osca).

Reconeix Terrado que és un treball modest pel que fa a l'abast del territori estudiat però important pel que suposa d'assaig de mètodes; respon també a una necessitat imperiosa d'estudis de detall que aniran completant, com si d'un mosaic es tractés, el grandios edifici de la toponímia catalana.

L'estructura de l'obra és molt clara: en unes paraules preliminars s'explica la gènesi del

treball. Tot seguit ens trobem ja a la part principal de l'obra estructurada en dues parts importants: la introducció, que implica la presentació teòrica de la metodologia emprada en la confecció del treball, i l'anàlisi de les dades que suposa l'aplicació dels principis teòrics establerts per la recollida, presentació i estudi lingüístic dels topònims.

La introducció, com ja hem vist, es dedica a l'anàlisi o explicació dels principis metodològics que han d'observar-se en tot treball que vulgui ser seriós en el camp de la toponímia. És impressionant la claredat i la coherència d'aquesta part, bàsica per a la revisió crítica i la presentació d'una metodologia moltes vegades desconeguda o no considerada en profunditat.

Diferencia l'autor els estudis de macronímia (destacant la seva importància per a l'establiment d'una base comparativa toponímica general i proposant implícitament un dels seus somnis ara ja en camí de fer-se realitat gràcies al seu interès: l'estudi global de la toponímia ribagorçana) i els treballs de micronímia, imprescindibles per a l'aportació de dades als estudis de macronímia, l'interès pel públic i el servei per a l'administració pública. A més a més contribueixen a la conservació dels topònims, que són elements lingüístics propis de la nostra llengua, i són importants per altres ciències com la geografia, la història, l'arqueologia, etc.

L'enquesta oral ha de ser directa, anant i veient de prop els llocs i combinant la recollida dels topònims vius amb l'atenció als documents històrics, a les fonts documentals imprescindibles per a la interpretació toponomàstica. L'autor dóna moltes precisions, especifica molt, ens ofereix, amb freqüència, la impressió de trobar-nos davant de consells que són el fruit d'una llarga i continuada experiència i no de reflexions apriorístiques i abstractes. Tot això confereix al llibre una amenitat i un to directe que el fa atractiu i interessant.

Es reflexiona atentament sobre el problema de la notació fonètica i ortogràfica. Després d'una minuciosa discussió sobre els avantatges i inconvenients l'autor opta pel seguiment de la norma ortogràfica catalana estàndard (amb dues llibertats que reflecteixen les peculiaritats dialectals de la zona més importants i no sistematitzables) i una notació fonètica "àgil, que posi de manifest les diferències fonològiques, reflectint ensems les peculiaritats al·lofòniques més destacades". És en aquest apartat dedicat a la fonètica i l'ortografia on l'autor presenta una sistematització dels trets dialectals defintoris de la parla viva.

S'ha fet una enquesta geogràfica, en primer lloc, en la qual l'informant recorre amb la seva imaginació, o amb la visió, el terme municipal indicant el nom dels prats, els paratges, les ermites, les coves, els barrancs, etc. En aquesta primera fase de l'enquesta es recull tot tipus de topònims; posteriorment es farà una revisió amb l'informant segons grups semàntics indicats per l'enquestador: nuclis de població, agregats, partides, muntanyes, valls, cursos d'aigua, boscos..., sense oblidar el recull dels principals apel·latius toponímics del lloc.

Una vegada que s'han recollit els topònims amb exhaustivitat i precisió s'imposa l'estudi etimològic. Es parteix del problema original de la toponímia: els topònims ens ofereixen tan sols una forma fònica i un referent, però desconeixem en molts casos el seu significat original. El lingüista haurà de fer evident, transparent, el topònim gràcies a l'explicació etimològica. Com afirma l'autor, "retrobar darrere tot topònim la paraula que pugui explicar-lo i fer palès el lligam indissoluble entre el significat i el significat d'aquesta paraula pot ésser considerat com la tasca essencial de la toponomàstica." (p. 26).

Per fer realitat aquesta difícil tasca l'autor ens dóna la seva experiència personal i ens ofereix un seguit de recomanacions interessantíssimes: necessitat d'eines bibliogràfi-

ques, complementarietat entre la ciència toponímica i la dialectològica, coneixement de la gramàtica històrica romànica, del llatí i les llengües de substrat i superestrat (es revisa l'estat actual dels estudis sobre el basc, ibèric, sorotàptic, cèltic, àrab i germànic). L'estudiós de la toponímia es recolzarà també en ciències com la geografia i la història, la documentació és del tot inexcusable i la necessitat de la comparació mitjançant l'establiment de sèries toponímiques (mètode interessantíssim per a l'estudi de l'onomàstica pirinenca per la continuïtat lingüística existent en la toponímia molt més evident que en les parles vives) així com l'ús d'una sèrie de principis metodològics explicats d'una manera precisa i concisa. Quan trobem un topònim repetit per tota una àrea geogràfica (fenomen, com ja hem dit, molt freqüent en la zona pirinenca) podrem trobar un camí d'explicació etimològica segur encara que ens falti informació de tipus documental.

Ens hem detingut en l'anàlisi d'aquesta primera part metodològica de l'obra perquè pensem que és fonamental. Encara que tinguéssim tots els topònims dels Països Catalans recollits amb la màxima exhaustivitat i el rigor més gran, l'estudi de la toponímia continuaria tenint sentit com a aplicació de noves metodologies i revisió i interpretació dels topònims a la llum de les noves dades lingüístiques, històriques, arqueològiques, etc.

En la segona i tercera part del llibre ens trobem ja davant del resultat d'una aplicació pràctica i fidel del mètode exposat en la primera. L'autor ens presenta, en primer lloc, un llistat dels noms de cases de la zona estudiada. Com que no es tracta d'un estudi antroponímic l'autor es limita a ressenyar els noms, amb la seva respectiva notació fonètica, afegint la documentació trobada, però sense entrar en l'estudi etimològic. El coneixement de l'antroponímia sempre és útil per a la toponímia.

Posteriorment es presenta la llista dels noms de lloc ordenats alfabèticament. Hom hi inclou també els apel·latius. La presentació dels topònims és exemplar, l'estructura de l'article és normalment la següent: en primer lloc es presenta el lema, després es fa un aclariment referent al tipus de lloc al qual pertany el topònim i la seva localització geogràfica. S'ofereix la notació fonètica i, tot seguit, arriba l'explicació etimològica. L'autor esgota totes les vies d'explicació possibles indicant els avantatges i les dificultats de cada camí. Si la solució no és segura, amb tota honestedat i prudència, s'indica. L'aportació documental és tinguda en compte valorant-la sempre en la seva justa mesura.

En les conclusions finals Terrado indica la presència d'una sèrie de llengües que han anat imprimint la seva petjada en la constitució de la toponímia de Betesa. La base fonamental, en la qual s'ha de cercar l'explicació de la majoria dels topònims de la zona, és el llatí, més concretament el català, una de les formes adoptades pel llatí. Però també ens revela l'estudi lingüístic de la toponímia l'existència en aquesta zona de cultures com la basca, amb una modalitat lingüística bastant semblant a la llengua parlada pels ibers, s'aporten per tant noves dades a la teoria basco-ibèrica defensada actualment per autors tan prestigiosos com Joan Coromines. D'aquesta manera s'expliquen pel basc noms com *Ovís*, procedent de *OB(E)-ITZ, amb el significat de 'pletius', 'cledes'. *Belarta* <*BELHAR-ETA 'lloc d'herba'; *Marranari*, paraula en la qual es pot veure una arrel preromana compartida pel basc amb d'altres llengües i un sufix llatí conservat en una fase arcaïtzant per la població bilingüe basco-romànica.

La cultura dels *Urnenfelder* o dels 'camps d'urnes' sembla que també va ser present en aquesta zona com mostren els topònims com *Lo Carant*, *Lo Garanto*, etc. amb el significat de 'barranc' i explicat ja per Coromines en *E.T.C.*, II, pp. 207-215; *Les Calmas* <*KALMIS, 'altiplanícia'; *Barranc* <*BARRANKO-, etc.

També l'existència de grups cèltics es pot veure en els noms de lloc de Betesa. Topònims com *Lo Boigot*, *La Llanassa*<*LANDA, *Coma*<*CUMBA 'vall poc profunda', etc. així ho indiquen.

El treball especifica algunes de les característiques més interessants de la romanització de la zona: persistència tenaç de les llengües preromanes, romanització tardana i incompleta, presència del basc en contacte amb llengües indoeuropees, etc.

És important i innovadora la proposta de caracterització d'una antiga modalitat romànica, que comença a formar-se durant l'època visigòtica i que es diferencia clarament de les varietats que predominaran a partir del segle XII més concordants amb el català que coneixem pels documents escrits; aquest dialecte que va tenir vigència durant els segles VI al XI és anomenat "antic ribagorçà". Es caracteritza, entre altres trets, per la conservació de la vocal final -o (*Calabro*, *Lo Campo*, *Lo Pruido*, *Lo Pusso*, *Lo Turmo*...), la diftongació de les vocals *e* i *o* breus llatines (*Sasieso*, *Castieso*, *Comiasa*, *Massapieras*<Massa Petras, *La Quasta*<Costa, *Les Fuevas*<Foveas, etc.), el tractament propi de la lateral geminada llatina -LL->-t (*Betesa*<Bellasia), -LL-<-s(*Maçanyasa*<MATTIANELLA).

Conseqüència del contacte posterior d'aquest antic dialecte ribagorçà amb modalitats lingüístiques més afins al català seran les següents parelles de topònims en les quals conviuen, per un costat l'antiga solució ribagorçana al costat de la forma catalana (*Castieso-Castell*, *Comiasa-Comella*, *Les Quastas-Les Costes*...).

Posteriorment treballs sobre la toponímia ribagorçana han anat confirmant aquesta hipòtesi, suggerida ja per Coromines en alguna ocasió. L'adscripció d'aquesta modalitat lingüística arcaica és encara difícil i problemàtica, encara que l'estudi rigorós i el tractament global dels topònims de la Ribagorça permetrà el coneixement i caracterització d'aquesta varietat.

No falten en aquesta obra elements imprescindibles a tot treball de toponímia: els mapes que ens situen la zona estudiada i els seus principals topònims, una bibliografia extensa i adequada i uns índexs acurats i complets.

M'hauria agradat el fet de trobar una caracterització sistemàtica i profunda dels trets definitoris de la parla viva de Betesa en els inicis del llibre per tal de veure la relació existent entre les característiques lingüístiques de la toponímia i la llengua parlada en la zona. En aquest sentit la recerca dialectològica em sembla bàsica en tot estudi de toponímia. L'estudi antroponímic i l'atenció a treballs sobre la toponímia aragonesa del nord d'Osca com els de Vázquez, Guillén, López García, etc. haurien completat el treball.

En definitiva ens trobem davant d'un treball exemplar, que combina la seriositat i el rigor metodològic amb la passió i l'amenitat, que constitueix una obra imprescindible com a model i base de futurs estudis toponímics en l'àrea ribagorçana.

Jesús Martín de las Puebas Rodríguez

Francisco VILLAR, *Estudios del celtibérico y de toponimia prerromana*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, col·lecció "Acta Salmanticensia. Estudios Filológicos", núm. 260, 1995, 273 pàgs.

Estudi erudit, madur i alhora sintètic i documentat, del catedràtic de Filologia Indoeuropea de la Universitat de Salamanca. Té dues parts ben diferenciades, la primera "Estudios de fonética y morfología celtibérica" i la segona "Estudios de toponimia prerromana", que interessa més a l'onomàstica catalana.

El primer capítol d'aquesta segona part es concreta en el caràcter hidronímic del topònim TUROQUA: "El topónimo indoeuropeo TUROQUA: análisis etimológico y dialectal"